

Milan Pahor

NASTANEK IN RAZVOJ ILEGALNE TAJNE ORGANIZACIJE BORBA (1927–1930)

Tradicionalne oblike boja za narodne pravice, kakršne so uporabljale slovenske narodne organizacije do nasilnega razpusta in so slonele na zakonitih prizadevanjih, na politiki dogovarjanja in izrazih lojalnosti do države, bi utegnile biti uspešne v demokratični državi, pod fašističnim režimom pa so bile docela neučinkovite. Spričo naraščajočega fašističnega nasilja je prišlo do odločitve, da je treba uporabljati radikalne oblike odpora. Tako je bilo stališče zlasti mlajše generacije, ki je bila organizirana v mladinskih, športnih in prosvetnih društvih. Veljaki političnega društva Edinost so se kot legalni zastopniki slovensko-hrvaške narodne skupnosti v tedanji Julijski krajini zavzemali za lojalne odnose do oblasti, vendar težnjam mlade generacije, ki se je pripravljala na ilegalni odpor, niso nasprotovali. Želja po radikalnem odporu in boju je vplivala na zблиževanje med nazorsko različno usmerjenimi mladinskimi skupinami.

Veljaki t. i. edinjaških organizacij, narodnoliberalnih in krščanskosocialnih, so branili narodne pravice s sredstvi, ki so jim jih nudili zakoni. Takratna mladina je mislila drugače. Bilo ji je jasno, da bo fašistični režim v relativno kratkem času

brezobzirno in neusmiljeno pometel z vsemi t. i. slovanskimi organizacijami v Julijski krajini, zato je bilo treba pomisliti na ilegalno organizacijo.¹⁰⁴

Nasprotje med mlado in starejšo generacijo je bilo včasih tudi ostro. Na Tržaškem je bila mladina organizirana v društvih in krožkih, povezanih v Zvezo mladinskih društev. Na Goriškem, kjer so jeseni 1922 krščanski socialci prevzeli vodstvo pokrajinske Edinosti, je v začetku vsa organizacija mladih slonela na ponovno organizirani Zvezi slovenskih prosvetnih društev. Jeseni 1925 je prišlo do načelnega sklepa med osrednjimi dijaškimi organizacijami, da se ločene srednješolske in visokošolske organizacije združijo v eno. Tako se je 30. julija 1926 v Gorici Udruženje slovenskih srednješolcev v Italiji povežalo z Zvezo slovenskih akademskih društev in nastalo je enotno Udruženje dijaških društev. Podobno je tudi na športnem področju Udruženje slovenskih športnih društev v Italiji 12. oktobra 1924 pod eno streho združilo vse športne klube. Prav društva iz obeh združenj so nato bistveno pripomogla k nastanku širokega mladinskega gibanja, ki je bilo sposobno preiti v ilegalo. Člani nasilno razpuščenih društev so postali prvi protifašisti v tajnem ilegalnem gibanju med obema vojnama.¹⁰⁵

Dogodki v Italiji leta 1926, še posebej atentati na fašističnega voditelja Mussolinija, so spremenili položaj v državi. Fašistični režim je izdal posebne dekrete in ukrepe, ustanovljeno je bilo Posebno sodišče za zaščito države. Komunistično gibanje je bilo nasilno prepovedano. Narodnim društvom in organizacijam v Trstu so fašistične škvadre razdejale še zadnja zbirališča in sedeže. V Gorici so fašisti 6. novembra 1926 pripravili pravi pogrom na slovenske sedeže, saj so razdejali sedeže Zveze prosvetnih društev, Dramskega društva ter Pevskega in glasbenega društva in gledališko dvorano v Trgovskem domu; opustošili so tudi slovensko katoliško tiskarno. Julija 1927 so sledili še sestanki fašističnih veljakov federalov, ki so zahtevali nasilno uničenje še preostalih slovanskih društev in organizacij. Tako so sredi leta 1927 padle še zadnje organizacije. Izvajala se je jasna fašistična politika nasilja po legalni poti, da se popolnoma poitalijanči Primorska, da se z zemljevida Italije izbriše prisotnost Slovencev in Hrvatov.¹⁰⁶

Bilo je jasno, da je napočil prelomni trenutek. Znani primorski protifašist Zorko Jelinčič v svojih spominih pravi, da je bil med množico, ko so fašisti razdejali Trgovski dom. Takrat je naletel na slovenskega mladince, ki je v žepu skrival samokres in vprašal Jelinčiča: »Ali naj udarim?«¹⁰⁷

V zgodnji jeseni, septembra 1927, so se na Nanosu sestali radikalno usmerjeni mladinci – predstavniki razpuščenih mladinskih in športnih zvez in društev – in ustanovili tajno narodnorevolucionarno gibanje za Slovence in Hrvate v Julijski

104 Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*.

105 Pahor M., *Slavjanska sloga*, str. 178–183.

106 Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 20.

107 Prav tam, str. 21.

Jože Dekleva (8. 2. 1899–17. 12. 1969)

(Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

Vekoslav Španger (29. 1. 1906–27. 12. 1971)

(Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

krajini. Med njimi so bili vodilni mladinci Zveze mladinskih društev Jože Dekleva in Dorče Sardoč iz Trsta, za goriško Zvezo prosvetnih društev Albert Rejec in Zorko Jelinčič, za mlade iz Pivškega Jože Vadnal ter Andrej Šavli.¹⁰⁸

Glede takojšnje uporabe akronima imena TIGR (kratica za Trst, Istro, Gorico, Reko) si pričevanja niso enotna. Nekateri pričevalci trdijo, da so to ime sprva uporabljali kot spoznavno geslo. Odgovor na geslo »Tigr« je bila beseda »Štiri«. Kratica TIGR je vsekakor prišla v slovensko zgodovino ter danes nekako predstavlja protifašistično gibanje med obema vojnama. Priznana slovenska zgodovinarica Milica Kacin Wohinz pravi, da v gradivu, ki ga je notranje ministrstvo oziroma policija pripravljalo za obtožnico na prvem tržaškem procesu, sestanek na Nanosu iz septembra 1927 ni omenjen. Od udeležencev nanoškega sestanka je bil namreč na procesu le Jelinčič (drugi del procesa v Rimu, decembra 1931), ki je o tem molčal, ostali udeleženci pa so bili že v konfinaciji v Italiji ali pa v emigraciji v Jugoslaviji.¹⁰⁹

Sestanek na Nanosu je bil v bistvu sestanek vodilnih mladincev iz nasilno razpuščenih zvez. Domenili so se, da njihovo dotedanje legalno delovanje preide v ilegalno, tajno. Novost je predstavljalo poenotenje organizacije z enotnim vodstvom za vso deželo, strukturno organiziranostjo s trojkami na bazi in verižno

¹⁰⁸ Pahor M., *Bazovica* : (6. IX. 1930–6. IX. 1980), str. 12–14; Pahor M., *Slavjanska sloga*, str. 205; Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 21.

¹⁰⁹ Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 21.

Drago Žerjal (1. 7. 1903–6. 1. 1991)

(Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

povezavo ter z načrti akcij proti centrom potujčevanja, kar so bile šole in vrtci. Iz vsega tega je lahko nastala javna demonstracija, o kateri svet mora izvesti, da se vtisne v spomin in zavest ljudi. Obenem pa je bila aktivnost tajne organizacije propaganda proti popolni fašizaciji tedanje Julijske krajine odnosno Primorske.

Italijanska policija v svojih preiskavah ni našla statuta te tajne organizacije, vendar je lahko ugotovila njen jasin namen, da se z vsemi sredstvi bori proti fašizmu, da vzpodbuja obvezno učenje slovenščine v družinah, da preprečuje vstop mladine v fašistične organizacije ter da deluje za osvoboditev Primorske izpod fašističnega jarma in za priključitev k Jugoslaviji.¹¹⁰

Tako je sestanek na Nanosu prispeval k enotnosti ilegalnega protifašističnega gibanja in povezal mladince, ki so se odločili za aktivno ilegalno protifašistično delovanje. Program je bil torej enoten, dejavnost pa je potekala razdrobljena po posameznih skupinah ali organizacijah.

V istem času – septembra 1927 – je bil v Trstu sestanek bivših članov razpuščene Zveze mladinskih društev. Pobudnik sestanka in pričevalec Lojze (Vekoslav) Španger v svojih spominih piše, da je bila jesen in je bilo hladno. Drugi pričevalec in pobudnik Drago Žerjal se spominja, da je sestanek potekal v oktobru 1927. Na prvem sestanku niso sprejeli konkretnih sklepov. Vekoslav Španger, Drago

¹¹⁰ Prav tam.

Žerjal, Franjo Marušič in Zvonimir Miloš so se nato redno sestajali, večkrat prav v Miloševem stanovanju na Drevoredu XX. septembra v Trstu. Tako so izoblikovali tajno organizacijo, katere pravila sta sestavila Žerjal in Marušič. V začetku leta 1928 so tajno organizacijo poimenovali Borba. Ime so povzeli po ilegalnem časopisu Borba, ki ga je izdajalo protifašistično gibanje TIGR, ustanovljeno na Nanosu.

Cilja tajne organizacije Borba (TOB) sta bila brezkompromisen boj proti fašizmu in priključitev Primorske in Istre k Jugoslaviji. V pravilih je območje delovanja te organizacije obsegalo celotno Julijsko krajino. V praksi pa teritorialna porazdelitev na srenje ni dosegla Goriške. Organizacija Borba je s svojim delovanjem pokrivala v glavnem Trst, Kras in Istro. Vodil jo je odbor 5 članov, ki so bili hkrati načelniki srenj. Borba se je torej delila na 5 srenj, ki so bile sestavljene iz celic, celice pa so se delile na trojke. Načelniki srenj so določali voditelje celic, ti pa so izbirali voditelje trojk. Organizaciji se je delila na dva dela: nekateri člani so bili določeni za izvedbo konkretnih akcij, drugi pa so se posvečali organizaciji in propagandi. Borbini voditelji so bili Alojz (Vekoslav) Španger, Drago Žerjal, Zvonimir Miloš, Fran Marušič in Alojz Valenčič. Tem se je kasneje priključil še Ferdo Bidovec, ko se je po služenju vojaškega roka v italijanski vojski vrnil v Trst.¹¹¹

Iz razvoja in delovanja obeh gibanj je razvidno, da se je organizacija, ki je nastala na Nanosu, dejansko omejevala na Goriško, medtem ko je Borba delovala v tržaški pokrajini in se je razširila na Istro. Borbi se je priključila še tajna skupina, ki je delovala v okolici Postojne in Pivke. Za to skupino je bil odgovoren Vadnal, ki je bil med udeleženci sestanka na Nanosu. V septembru 1927 je tam nastalo protifašistično ilegalno narodno revolucionarno gibanje, ki ga danes poznamo z imenom TIGR (Trst, Istra Gorica, Reka). Ustanovili so ga predsedniki oziroma predstavniki nasilno razpuščenih mladinskih in prosvetnih zvez iz Trsta in Gorice (Jože Dekleva, Dorče Sardoč, Zorko Jelinčič, Albert Rejec, Jože Vadnal, Andrej Šorli). Večina omenjenih je bila v naslednjih mesecih aretirana, konfinirana oziroma se je zatekla v Jugoslavijo. Osrednjega vodstva gibanja TIGR ni bilo na ozemlju Julijske krajine. Na širši krajevni ravni sta nastali dve organizaciji v sklopu TIGR-a, ki pa sta delovali samostojno. Na Tržaškem, na Krasu in v Istri je delovala Borba, na Goriškem pa Organizacija. Borba je bila izrazito akcijska, goriška veja pa je delovala bolj na kulturni ravni. Razpoznavni znak je bil med aktivnimi člani na Goriškem in Tržaškem enak: številka 4, vpisana na osebni izkaznici. Ustno geslo se je glasilo: 4 – svobodni. Številka 4 je pomenila štiri črke, s katerimi je bila sestavljena beseda TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka).

Zorko Jelinčič v svojih spominih poudarja enotnost in povezanost med obema vejama protifašističnega gibanja. Drago Žerjal pa v svojem pričevanju

111 Prav tam, str. 23–25.

bolj poudarja in zagovarja samostojnost tržaške veje. Med obema organizacijama je obstajala enotnost glede namena, cilja, organizacijske strukture in metode dela. Delovanje obeh vej pa je bilo zelo različno in dejansko avtonomno drugo od drugega, pogojeno s stopnjo organiziranosti in okoliščin, v katerih sta organizaciji delovali. Tržaška je bila izrazito akcijska, goriška predvsem kulturna in propagandna. Goriški del je skrbel za izdajo ilegalnih časopisov *Borba* in kasneje *Svoboda* ter drugega propagandnega gradiva, zlasti letakov. Propagandno gradivo je bilo skupno za obe veji.¹¹²

V noči z 28. na 29. december 1927 je na Proseku pri Trstu zagorela stavba (potujočevalnega) otroškega vrtca. To je bila prva akcija tajne organizacije Borba. Akcijo je izpeljala celica Borbe za Prosek in Kontovel, ki so jo sestavljali Vekoslav Španger, Vladimir Štoka (kasneje je padel kot partizan), Drago Rupel (padel kot partizan) in Anton Ukmar (Miro).¹¹³

V naslednjih mesecih so goreli vrtci in šole: 8. aprila 1928 je bila požgana šola na Proseku, 3. maja 1928 šola na Katinari, 28. maja 1928 otroški vrtec v Tolminu, 6. avgusta 1928 vrtec v Štorjah pri Sežani, 29. avgusta 1928 ponovno rikreatorij na Proseku in nato še drugod.¹¹⁴ Drugi požig vrtca-rikreatorija na Proseku je izpeljal znani antifašist, domačin Anton Ukmar - Miro, ki si je med akcijo osmodil lase in obleko. Z njim so bili še Rupel, Španger in Štoka. Anton Ukmar je bil obenem borbaš in komunist.

Komunistična partija Italije takrat še ni imela izdelanega in napisanega programa glede narodnega vprašanja in še ni stopila na pot oboroženega upora proti fašizmu. Vendar sta v tem obdobju tajnik KPI Antonio Gramsci in tržaško-slovenski komunist Vladimir Martelanc sestavljala program o stališču partije do narodnega vprašanja. Potem ko je vodstvo partije program odobrilo, je nastal problem, da so mu nasprotovali nekateri italijanski tovariši v Julijski krajini.

Na terenu je bilo preprosteje. Komunist Ukmar se je pridružil borbašem iz enostavnega razloga: aktivno so se borili proti fašizmu. Ukmar je ostal pri Borbi do septembra 1929, ko je moral emigrirati v Ljubljano, v Jugoslavijo, ker ga je policija hotela zajeti. V Ljubljani se je srečal s komunističnim voditeljem Ivanom Regentom, ki je bil doma s Kontovela. Regent je Ukmarja nato napotil v Francijo, v Pariz, kjer je deloval, dokler ni odšel na študij v Sovjetsko zvezo.¹¹⁵ Član Borbe Edvard Danev, prav tako doma s Kontovela, je v letu 1928 navezal stike z domoljubi iz Istre. Istrsko zvezo je prav tako vzdrževal študent Slavko Zlatič, doma iz Pulja, ki je študiral v Trstu. Iz tega je nastala istrska veja Borbe, ki ji je načeloval Vladimir Gortan iz Berama pri Pazinu.

112 Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 25. Glej tudi: Pahor M., *Slavjanska sloga*, str. 205.

113 Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 26; Španger, *Bazoviški spomenik*, str. 47.

114 Pahor M., Anton Ukmar - Miro. Glej tudi: Španger, *Bazoviški spomenik*, str. 49–53.

115 Pahor M., Anton Ukmar - Miro.

Uvodnik prve številke časopisa *Borba* z dne 24. decembra 1927

V prvi polovici leta 1929 so se požigi nadaljevali: 6. januarja 1929 je gorelo v Lokvi nad Bazovico, v februarju 1929 sta bili požgani šoli v Dutovljah na Krasu in v Branici, 30. marca 1929 šola v Škrbini na Krasu, 3. maja 1929 šola na Katinari pri Trstu, 16. maja 1929 šola v Smiljanah v Brkinih, spodletela pa sta požiga v Gropadi na tržaškem Krasu in na Colu pri Repentabru (nad Trstom).¹¹⁶

Konec leta 1928 je fašistična oblast razpustila italijanski parlament. Slovenci smo tako izgubili zadnja dva poslanca: Josipa Wilfana in Engelberta Besednjaka. Nasilno je bilo ukinjeno izhajanje tržaškoslovenskega dnevnika *Edinost*. V Italiji je nastopila popolna fašizacija družbe in države. Režim je hotel podkrepiti totalen prevzem oblasti z ljudskim referendumom, ki naj bi potrdil naklonjenost ljudi do fašizma. Plebiscit bi moral z zelo velikim odstotkom volivcev dokazati priljubljenost in zasidranost režima v Italiji.

¹¹⁶ Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 30–34.

Gibanje TIGR in tajna organizacija Borba sta natisnili na tisoče letakov, ki so jih delili med ljudmi, seveda proti plebiscitu in udeležbi na volitvah. Akcija so izpeljali v noči od 20. na 21. marec 1929. Akcija je dobro uspela, saj je bil na Primorskem delež prebivalstva, ki je na plebiscitu podprl fašistični režim, nižji kot drugod v Italiji.

V Istri je nastala skupina Borbe pod vodstvom Vladimirja Gortana; člani skupine so bili Živko Gortan, Viktor Bačac, Dušan Ladavac, Vjekoslav Ladavac, Stjepan Brazković idr. Istrska veja Borbe je organizirala akcijo, s katero so hoteli preprečiti, da bi fašistična milica s silo prignala ljudi na volišča. Prišlo je do pravega napada na kolono volivcev, ki so jih gnali fašistični miličniki. Akcija je imela hude posledice. Tajna policija je prišla tej skupini Borbe na sled. Posebno fašistično sodišče za zaščito države se je preselilo iz Rima v Pulj, kjer je zasedalo od 14. do 16. oktobra 1929. Izrečena je bila smrtna obsodba in 17. oktobra 1929 je bil usmrčen Vladimir Gortan, voditelj istrske veje Borbe. Gortan je bil tako prva žrtev in hkrati junak, ki je žrtvoval svoje življenje kot pripadnik Borbe.¹¹⁷

Člani Borbe so se spravili tudi nad slovenske fašiste, ovaduhe in informatorje policije. Vsi atentati se niso posrečili, nekateri pa le. 10. junija 1929 je bil v Hruševju pri Pivki ustreljen fašist Blažina. Borbaš Stanko Petaros iz Boršta je izvedel atentat na zakonca Marangon. Fašist in učitelj Sottosanti je obležal 4. oktobra 1930 v Vrhpolju pri Vipavi. Neuspešna pa sta bila napada na fašista Kureta iz Ricmanj pri Trstu in na ovaduha Cerkveniča.¹¹⁸

Vodilni tigrovec Albert Rejec, ki se je zatekel v Jugoslavijo, je leta 1929 s posredovanjem antifašista in komunista Ivana Regenta prišel v stik z italijanskimi antifašisti v Parizu. Tako sta TIGR in Borba prišla v stik z organizacijo Concentrazione antifascista, ki je takrat delovala v Parizu.¹¹⁹

Na Primorsko je začel prihajati tudi italijanski protifašistični tisk. Iz tega sodelovanja je kasneje leta 1933 nastala publikacija z naslovom *Fascismo e il martiro delle minoranze*, ki jo je izdala organizacija Giustizia e libertà, ki sta jo vodila brata Rosselli in Emilio Lussu. Gre za originalno poročilo iz tistega časa, ki ni obremenjeno s kasnejšimi dogodki in vplivi. Gradivo za knjižico so prispevali slovenski antifašisti, napisali in izdali pa so jo italijanski. Publikacija nedvomno predstavlja izreden dokument. Odbor za proslavo bazoviških junakov pri NŠK (s sodelovanjem organizacij SKGZ in SSO ter založb ZTT in Mladika iz Trsta) je po 70 letih pripravil ponatis knjižice, ki je izšel leta 2004 v Trstu. Ob ponatisu originala je bil dodan še slovenski prevod, ki ga je pripravil Igor Tuta (sin protifašista Slavka Tute).¹²⁰

117 Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 29–30; Španger, *Bazoviški spomenik*, str. 53–74.

118 Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 34.

119 Prav tam, str. 30.

120 *Il fascismo e il martirio delle minoranze. Fašizem in zatiranje manjšin*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, Mladika, 2004. Ponatis in prevod dela: *Il fascismo e il martirio delle minoranze*. [S. l.] : Giustizia e Libertà, 1933.

V knjižici *Il fascismo e il martirio delle minoranze*, ki je izšla leta 1933 v italijanskem jeziku v knjižni zbirki protifašističnega gibanja Giustizia e libertà, so omenjeni borbaši in prvi tržaški proces.¹²¹ Sodelovanje je nato odprlo pot do akcijskega dogovora med narodno in revolucionarno organizacijo TIGR in Komunistično partijo Italije leta 1935. Prav tako je imela velik politični pomen deklaracija treh komunističnih partij Jugoslavije, Italije in Avstrije iz leta 1934, kjer je zapisana pravica narodov do samoodločbe in odcepitve. Vse to je v letih pred drugo svetovno vojno pripeljalo do skupne fronte proti fašizmu ter do politike ljudskih front.

A vrnimo se k naši osnovni temi. Požig šol, ki so v bistvu postale potujčevalnice slovenskih otrok, je bila ena izmed najvidnejših karakteristik delovanja Borbe. Organizacija je seveda skrbela tudi za širjenje slovenske knjige in antifašistične propagande in literature. V marcu 1928 je proseško-kontovelska celica Borbe s kolesi iz Renč pripeljala veliko količino slovenske literature. Akcijsko gledano pa so bili borbaši izredno dejavni pri požigu šol, pri napadih na fašistična glasila, pri napadih na fašistične ovaduhe in pri motenju izvedb referendumov, s katerimi si je hotel fašistični režim pridobiti množično ljudsko soglasje. Odmeven je bil tudi mali bombni atentat na Svetilnik zmage v Barkovljah pri Trstu leta 1929. Borbaši so skratka napadali vidne centre fašističnega potujčevanja in simbole fašistične prisotnosti, obenem pa fašistične časopisne redakcije, iz katerih sta se vsakodnevno vsuvala strup in sovraštvo proti vsemu, kar je bilo slovenskega in slovanskega.¹²²

Borba je bila aktivna le kratek čas, samo 3 leta, od leta 1927 do leta 1930. Zapustila pa je trajno sled v slovenski in hrvaški antifašistični zgodovini. Postala je simbol protifašističnega odpora in upora na Primorskem in v Istri. V aktivnem boju proti fašizmu je svoje življenje dalo pet njenih pripadnikov: 17. oktobra 1929 je bil v Pulju ustreljen istrski hrvaški junak Vladimir Gortan, vodja istrske veje Borbe, 6. septembra 1930 pa so bili na vojaškem strelišču v Bazovici pri Trstu ustreljeni Ferdo Bidovec, Franjo Marušič, Zvonimir Miloš in Vekoslav Valenčič. Prvi tržaški proces, ki je potekal od 1. do 5. septembra 1930, in ustrelitev na smrt obsojenih ob zori naslednjega dne sta bila posledica bombnega atentata borbašev na tržaško redakcijo fašističnega glasila *Il popolo d'Italia* v Ulici Santa Catarina di Siena v Trstu 10. februarja 1930.¹²³ Napad so izpeljali Ferdo Bidovec, Franjo Marušič in Zvonimir Miloš z zunanjo pomočjo Alojza (Vekoslava) Valenčiča. Akcija je močno razkačila fašistično oblast, ki je zato sprožila široko akcijo med protifašisti in pripadniki slovenske narodne skupnosti. Množične aretacije, dolga zasliševanja in mučenja so na koncu obrodili sadove, ki jih je hotela oblast. Prišli

121 *Il fascismo e il martirio delle minoranze*, str. 44–47.

122 Pahor M., *Bazovica: ob 80. obletnici*, str. 34.

123 Prav tam, str. 38 in sledeče.

Ferdo Bidovec (4. 2. 1908–6. 9. 1930)

(Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

Franjo Marušič (4. 3. 1906–6. 9. 1930)

(Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

so na sled članom Borbe. Med nasilnim zasliševanjem je v zaporu v Rimu 16. junija 1930 umrl borbaš Alojz Gropajc (1885–1930) iz vasi Draga (občina Dolina pri Trstu). Ob 85letnici tragične smrti mu je 5. septembra 2015 Odbor za proslavo postavil spominsko obeležje pri spomeniku v Bazovici.

Posebno sodišče za zaščito države (Tribunale speciale per la difesa dello Stato) se je ponovno preselilo v sodno palačo v Trst, kjer je nato od 1. do 5. septembra 1930 potekal t. i. prvi tržaški proces. Oznako prvi je dobil kasneje, ker je sledil še drugi tržaški proces, ki se je odvijal od 2. do 14. decembra 1941. Dan kasneje, 15. decembra 1941, so bili na vojaškem strelišču na Opčinah pri Trstu ustreljeni en komunist in štirje tigrovci: Pino Tomažič, Viktor Bobek, Simon Kos, Ivan Ivančič in Ivan Vadnjak.

Prvi proces se je zaključil 5. septembra 1930. Naslednje jutro, 6. septembra 1930 ob 5. uri in 43 minut, so bili na vojaškem strelišču pri vasi Bazovica v občini Trst ustreljeni štirje junaki: Ferdo Bidovec, Fran Marušič, Zvonimir Miloš in Alojz Valenčič.¹²⁴ Na procesu je bilo 18 obtožencev. Zanimiv je podatek, da je bilo kar 12 od 18 obtoženih rojenih v Trstu ali v neposredni okolici mesta. Borbaši so bili najbolj zasidrani prav v Trstu in njegovi okolici.

¹²⁴ Pahor M., *Slavjanska sloga*, str. 206–207.

Zvonimir Miloš (14. 11. 1903–6. 9. 1930)
(Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

Alojz Valenčič (9. 9. 1896–6. 9. 1930)
(Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

Na treh procesih (1929, 1930, 1941) so fašistične oblasti na smrt obsodile 10 slovenskih in hrvaških protifašistov, kar predstavlja visok krvni davek za veliko antifašistično zavest in narodno pripadnost. Spomin na Vladimirja Gortana, na štiri junake, ustreljene v Bazovici, in na pet ustreljenih na strelišču na Opčinah se je globoko zasidral v srca ljudi na Primorskem in v Istri. Postali so simbol slovenskega, hrvaškega in italijanskega antifašističnega izročila. Člani tajne organizacije Borba, ki so bili ustreljeni 6. septembra 1930 na vojaškem strelišču pri vasi Bazovica, pa so se zapisali v antifašistične in narodnoosvobodilne anale. Ime Bazovica je danes simbol antifašizma.

Kraj smrti se je spremenil v kraj srečanja ljudi, ki si želijo svobodo, pravico, resnico, mir in sožitje med narodi. Vsakoletna srečanja in slovesnosti v Bazovici zavestno krepijo vrednote protifašizma.

Boris Mlakar

TIGR IN ORJUNA

Organizacija jugoslovanskih nacionalistov oziroma na kratko Orjuna je nastala v Dalmaciji leta 1921, čeprav pod drugačnim začetnim nazivom. Med glavnimi osebnostmi, ki so botrovale njeni ustanovitvi, gre omeniti predvsem advokata Ljuba Leontića. Velik priliv beguncev z zasedene Primorske in iz Istre kot tudi programski poudarki nove organizacije so imeli za posledico, da je poleg Dalmacije prav Slovenija postala trdno oporišče Orjune. Na prvem mestu v njenem programu sta bila namreč boj proti italijanski okupaciji in zatem proti fašističnemu režimu ter prizadevanje za združitev »neodrešenih bratov« z matico Slovenijo in Jugoslavijo oziroma, kot je to definiral Aleksej Kalc, posebej »po trboveljskih dogodkih se je osredotočila na delovanje za osvoboditev rojakov v Julijski krajini izpod italijanskega jarma. Z deklarirano opredelitvijo za priključitev dežele k Jugoslaviji si je pridobila naklonjenost Primorcev in črpala mnogo svojega članstva iz vrst primorske emigracije. (...) Aktiviste je pridobila tudi v Julijski krajini in tako razširila svoje delovanje v Italijo.«¹²⁵ V Sloveniji je njen nesporni voditelj postal ilirskobistriški rojak inž. Marko Kranjc, med vojno sobojevnik Ljudevita Pivka, pa tudi nekateri njegovi tesni sodelavci so izhajali iz primorskih vrst.

Zaradi nekaterih značilnih metod delovanja, zaradi nekaterih elementov ideologije ter svojega nasilnega nastopanja je bila Orjuna v preteklosti obravnavana kot povsem fašistično gibanje, brez ostanka. Toda po primerjavi s temeljnimi značilnostmi generičnega fašizma lahko ugotovimo, da Orjuna le ni dosegala t. i. fašističnega minimuma oziroma da je ne moremo imeti za pravo, »polnovredno«

¹²⁵ Kalc, Čas med svetovnima vojnama, str. 16.

fašistično gibanje, kar pa seveda bistveno ne zmanjšuje neprijetnega slovesa v predvojni jugoslovanski zgodovini, ki si ga je prislužila predvsem s svojim nasilnim nastopanjem.¹²⁶ Toda po drugi strani lahko v zvezi z našo temo navedemo značilno mnenje predvojnega komunista in pisatelja Vlada Kozaka, ko pravi, da »ko so začeli ti ljudje (primorski begunci, op. avt.) v vedno večjem številu bežati pred naraščajočim fašističnim terorjem v Jugoslavijo, so se mnogi med njimi, brž ko so prestopili mejo, sami spremenili v fašiste, ker so se pri nas takoj pridružili orjunašem. Hoteli so zgrda in z nasiljem tudi pri nas uveljaviti takšno diktaturo, kakršno so videli v Italiji.«¹²⁷ Seveda je bila vsaj slednja trditev močno pretirana. Ob dejstvu, da je bil Kozak komunist, pa je vsekakor zanimivo, da sta bila v začetku pripadnika Orjuna tudi kasnejša vodilna komunista Tone Tomšič in Boris Zihlerl. Jugoslovanska policija je slednjega celo zasliševala v zvezi z znanimi krvavimi dogodki v Trbovljah.¹²⁸

Nesporno pa je bilo, da je bila Orjuna proti vsem, ki so motili moč (jugoslovanske) države, rušili osrednjo oblast in bili proti enotnemu in edinemu jugoslovanskemu narodu ipd. Zato je bila Orjuna gorka Antonu Korošču, bila je proti avtonomizmu ali očitanemu separatizmu Slovenske ljudske stranke, posledice takega stališča pa sta bila npr. razbitje Koroščevega zborovanja v Ljubljani ter demoliranje katoliške tiskarne sv. Cirila in Metoda v Mariboru. Na Primorskem sta seveda tako Orjuna kot zatem TIGR podpirala narodnozavedne slovenske duhovnike ob hkratnem zelo kritičnem stališču do sodelovanja s fašizmom s strani italijanskih škofov in tudi Vatikana, ki je imelo za posledico tudi njihovo ignoriranje in omalovaževanje zatiranja slovanske manjšine s strani režima. Slednje je bilo npr. zelo ostro izraženo v članku z naslovom »Katoliška cerkev v Julijski krajini«, nosilnem članku v eni od števil tigrskega glasila *Svoboda* iz leta 1935.¹²⁹ Le deloma, vsekakor pa z liberalnim orjunaško-tigrovskim ozadjem, lahko s tem povežemo epizodo iz novembra 1924 na Tolminskem, ko se je tam mudil novi tajnik tržaškega političnega društva »Edinost« Josip Gaberšček, sicer tolminski rojak in skorajšnji ustanovitelj organizacije TIGR in, kot bomo še videli, hkrati poosebljenje njegove povezave z Orjuno. Glasilo *Goriška straža* ga je namreč kar dobro vzelo v precep ter ga obtožilo, da je »ruval pri raznih društvih proti ‚Prosvetni zvezi‘. (...) Posebno sovraži duhovščino, ki ga je s svojimi žulji zredila in izšolala v gimnaziji. Tolminci ga svarimo, da se preveč ne širokousti. Ali ne ve, da se jočejo danes mnoge družine vsled poloma zadruge, ki jo je on zafural? Naj bo tih, da ne izpregovorimo o neki drugi čedni stvari, ki bo njemu silno neprijetna.«¹³⁰

126 Griffin, *The Nature of Fascism*, str. 38. Nekako podobno stališče zastopajo tudi zgodovinarji Momčilo Zečević, Branislav Gligorijević, Metod Mikuž, Milica Kacin Wohinz in Ervin Dolenc.

127 Kozak, *Kozaška pričevanja*, str. 91.

128 ARS, AS 1829, t. e. 14.

129 ACS, MI, G 1 Associazioni, šk. 293.

130 Tolminsko, str. 3.

Večina raziskovalcev, in v tem pogledu so v ospredju predvsem raziskave dr. Milice Kacin Wohinz, se strinja, da je bila nekako do leta 1926/1927 večina primorskih emigrantov v Sloveniji ali vsaj večina tistih, ki so izkazovali aktivno nasprotovanje režimu v Italiji, pripadnikov ali vsaj simpatizerjev Orjune. V tem pogledu vsekakor izstopa primer Lipeta (Filipa) Kosca, ki je bil eden najbolj aktivnih orjunašev in kasneje, objektivno vzeto, tigrovec, ki ni bil Primorec. Kosec, ki je doživel točno sto let, se je sicer še v pozni starosti subjektivno smatral za orjunaša in kot tak je predvsem v predvojni Ljubljani igral svojevrsten obveščevalni in protiobveščevalni »poker« z italijanskim konzulatom, ki je imel svoje prostore v poslopju današnje Name. Boža Škoberne je sicer ocenila, da je bil Kosec edini neprimorski tigrovec (!, op. avt.) in da je okoli leta 1935 zaupne ljudi seznanjal z Danilom Zelenom, s katerim je sicer sodeloval. Toda tudi po njeni presoji se je do konca razglašal za orjunaša oziroma je »bil romantičen in idealno misleč orjunaš, ki je trdno verjel v Jugoslavijo. Žal pa o Zeleni ni vedel nič povedati«. ¹³¹ Emigranti so sodelovali v Orjuninem obveščevalnem delu, bili so kurirji in prenašalci slovenske in tudi italijanske protifašistične literature, toda zraven so bili tudi pri organiziranju in izvajanju terorističnih akcij proti postojankam in pripadnikom fašističnega režima kot tudi proti slovenskim renegatom. Tudi v Ljubljani se je našlo nekaj ovaduhov oziroma informatorjev, tako da je imel italijanski konzulat na razpolago obilico informacij tako o dogajanju med emigranti v Sloveniji kot tudi med slovenskim prebivalstvom v Julijski krajini. Seveda so bili motivi in vzroki za tako postopanje emigrantov različni, le stežka pa bi med temi našli identificiranje z režimom ali zavestno hotenje po škodovanju svojim rojakom. Italijanski diplomatski in posledično tudi represivni organi so na podlagi številnih namigov sicer sklepali, da ima Orjuna tudi na Primorskem trdno organizirano vojaško in obveščevalno strukturo s trojkami, conami in celo bataljoni, a te trditve so videti pretirane, vsaj iz razpoložljivih virov jih ni mogoče dokončno potrditi. Nesporna pa je bila ugotovitev, da je bil posebej močan center t. i. terorizma in množične podpore Orjuni prav na območju Pivke oziroma Postojnskega.

Vsekakor so bile delovanju Orjune lastne nekatere poteze, ki so bile značilne tudi za kasnejši TIGR. Med temi recimo lahko omenimo povezovanje, sodelovanje in tudi dogovore z italijanskimi protifašističnimi emigranti v Franciji kot tudi z organizacijo južnotirolskih emigrantov »Andreas Hofer Bund« v Innsbrucku. Ljubljanski konzul je porabil kar veliko papirja, ko je opisoval potovanja Kranjčevega pribočnika Andreja Verbiča v Pariz ali v Innsbruck oziroma prihode italijanskih slov v Ljubljano ter posledične sporazume s t. i. Antifašistično

¹³¹ Škoberne, Premalo osvetljena osebnost, str. 941. Več o Filipu Koscu v Turk, *Nenavadne zgodbe*.

koncentracijo o skupnem protifašističnem delovanju.¹³² Do zelo konkretnih sporazumov, kot je videti, sicer ni prišlo. Do bolj »otipljivih« rezultatov je nato v prvi polovici tridesetih let privedlo dogovarjanje med omenjeno koncentracijo, skupino »Giustizia e Libertà« in vodstvom TIGRa. Šlo je za položaj slovenske manjšine v Italiji po propadu fašizma, za načrte o atentatu na Mussolinija ipd.¹³³ Če drugega ne, pa so tudi orjunaši, podobno kot kasneje tigrovci, na Primorskem širili oziroma v Italijo vnašali poleg slovenskega tudi italijanski protifašistični tisk, ki so ga dobivali od omenjenih italijanskih emigrantov. Še več, v korespondenci fašističnih represivnih in obveščevalnih organov se pojavljajo tudi namigi, da skuša Orjuna navezati stike tudi s komunistično partijo in sploh z delavstvom v Julijski krajini ter spodbuditi med njimi simpatije in s tem povečati odpor do fašističnega režima, pri čemer naj bi nudila tudi finančno podporo. Ali, kot ugotavlja ena izmed zabeležk z vrha fašistične policije, Orjuna naj bi hotela na slovanskem italijanskem ozemlju organizirati združenje, sestavljeno iz komunistov in nacionalistov, sovražnih režimu, in bo iskala posebej med komunisti osebe, ki bi bile sposobne pripravljati akcije proti glavnim predstavnikom režima, izogibala pa se bo izpostavljenosti slovanskih nacionalističnih elementov.¹³⁴ To je bila seveda ena izmed hipotez fašistične policije, v konkretnem primeru je šlo za zabeležko, slonečo na »informacijah iz zaupnih virov«, ki jo je sestavil oddelek politične policije na notranjem ministrstvu v Rimu avgusta 1928; vsekakor pa se tu ne moremo izogniti asociaciji na kasnejši sporazum med organizacijo TIGR in italijansko komunistično partijo.

Pozneje, ko je bila Orjuna v Sloveniji že prepovedana (leta 1926, a je dejansko delovala naprej) in ko je prišlo do nasprotja med TIGRom in Orjuno, lahko rečemo, da so se orjunaši, ko so prišli na Primorsko, subjektivno in objektivno spremenili v tigrovce. Deloma pa je ta proces ob razkroju Orjune in ob hkratnem ideološkem oddaljevanju potekal tudi v sami Sloveniji. Primeri posameznih orjunašev, navsezadnje tudi primer najbolj izpostavljenega »terorista« Jožeta Kukca, to nazorno kažejo. Že v obdobju pred tem je bilo tudi formalno, vsaj na Primorskem, bolj težko ločevati med Orjuno in TIGRom. To je povezano z nastankom t. i. prvega TIGRa, s katerim je neločljivo povezano delovanje že omenjenega Josipa Gaberščka. Iz nekaterih italijanskih dokumentov ter tudi iz pričevanj tigrovcev, predvsem pa iz pričevanja samega Gaberščka, je razvidno, da je kmalu za tem, ko je postal tajnik tržaške »Edinosti«, konec decembra 1924 v njenih prostorih sklical sestanek osemnajstih ljudi iz vse Julijske krajine in to ob navzočnosti jugoslovanskega konzula. Odločili so se za ustanovitev ilegalne

132 ARS, AS 1829, t. e. 15, p. e. 365; Kacin Wohinz, Verginella, *Primorski upor fašizmu*, str. 185–186.

133 Kacin Wohinz, Predstavitev dokumenta, str. 231–236.

134 ARS, AS 2134, t. e. 18/XVI.

organizacije z nalogo »varovati slovenske sorojake, opravljati obveščevalno delo in teroristične akcije«. Organizacijo so poimenovali TIGER, v ožje vodstvo pa poleg Gaberščka imenovali še Antona Gasparija in Alberta Košuto. Kratica označuje začetnice znanih mest oziroma pokrajine, črka E pa naj bi pomenila »edini«. Organizacija je s svojimi sekcijami – po analogiji z orjunaškimi trojkami – hitro prepredla Primorsko, pri čemer naj bi se to dogajalo mimo Orjune, Kranjc pa je njenim članom celo prepovedal vstopanje v TIGER. V njem je začutil konkurenco, zato je reagiral s poskusom neke vrste združitve. Na več sestankih, najpomembnejši je bil decembra 1925 v Ljubljani, je res prišlo do tega in vsaj formalno je prišlo do združitve na vrhu, do nastanka t. i. »Orjunavita«, Orjune v Italiji. Omenjenega sestanka sta se poleg Kranjca in Gaberščka udeležila tudi Albert Rejec in Zorko Jelinčič. Po Rejčevem spominu naj bi ideja o povezavi z Orjuno sicer prišla prav od Gaberščka, pri čemer pa naj bi se goriška (bodoča) tigrovca ne strinjala s početjem Orjune v Jugoslaviji, sprejemala naj bi le oni del, ki je zadeval boj proti italijanskemu fašizmu.¹³⁵ Akcije v Sloveniji in v Julijski krajini so se zatem nadaljevale, povečini so bile ločene, a kot smo že poudarili, se postavlja vprašanje, za koga se je npr. subjektivno smatral Primorec, ko je opravljal konkretno akcijo proti ustanovam fašističnega režima. Formalno naj bi se povezava med organizacijama spet pretrgala čez dve leti, tudi zaradi samovoljnega in nedobronamernega ravnanja vodstva Orjune.¹³⁶ Po Rejčevem spominjanju se je TIGER spet osamosvojil poleti 1926. Rejec samega sebe seveda ni smatral za pristaša ali celo pripadnika Orjune, ne glede na to, da so ga italijanski policijski organi, kot bomo v nadaljevanju še navedli, z njo večkrat izrecno povezovali. Tako je npr. poveljstvo orožniške legije februarja 1929 poročalo goriškemu prefektu, da se je orjunaškega zborovanja 20. januarja v Ljubljani verjetno udeležil tudi on.¹³⁷

Sicer je tudi s TIGER-jem vsaj v organizacijskem smislu šlo navzdol, še posebej zato, ker so oblasti ostro nastopile proti Gaberščku in se je moral zateči v Ljubljano, v Italiji pa je bil obsojen na več let zapor. Kot je poročal tržaški prefekt v Rim, je bil namreč februarja 1927 ovađen, 23. septembra istega leta pa v odsotnosti obsojen na šest let zapor in 40.000 lir globe.¹³⁸ V Ljubljani naj bi bil »sekretar radičevske kmečke stranke«. Toda tudi v Ljubljani je imel težave: Kosce ga je na podlagi določenih indicov obtožil ovadustva v korist italijanskega konzulata in revež je moral spet bežati ter se je v tridesetih letih končno ustalil v Beogradu, kjer se je bolj ali manj distanciral od delovanja v emigrantskih krogih. Le Rejec se je spominjal, da se je nekajkrat mimogrede pogovarjal z njim, saj sta bila navsezadnje ožja rojaka; na kratko pa je dodal, da je bil Gaberšček dodobra

¹³⁵ *Domovina, kje si?*, str. 32.

¹³⁶ Kacin Wohinz, Verginella, *Primorski upor*, str. 23–26.

¹³⁷ ARS, AS 1829, t. e. 14.

¹³⁸ ACS, MI, CPC, šk. 2213.

zapleten v »špijonažo in antišpijonažo«. ¹³⁹ Iz tega časa, konkretno iz avgusta 1936, pa je znana tudi njegova obširna izpoved italijanskemu poslaniku, ki jo je le-ta nato na kar 21 straneh poslal zunanjemu ministrstvu v Rim. ¹⁴⁰ Prav to besedilo je, kot je bilo deloma že omenjeno, tudi eden poglavitnih virov za poznavanje nastanka prvega TIGER-ja. Poslanik je to poročilo sestavil na Bledu, iz njega pa naj navedemo vsaj en zanimiv odlomek, in sicer: »Konec leta 1924 je moj informator dobil noro idejo, da iz najbolj inteligentnih in pogumnih pripadnikov (Edinosti, op. avt.) formira organizacijo z nalogo skrbeti za svoje slovanske sonarodnjake, izvajati vohunsko dejavnost ter podvzemati teroristične akte. Naj ob tej priliki ponovno poudarim, da tako v preteklosti kot tudi še sedaj ne obstaja neka bistvena razlika med nalogami Orjune in tistimi, ki jih imajo druga jugoslovanska nacionalistična združenja. 28. decembra 1924 – nadaljuje moj informator – smo se zbrali v Trstu, nas osemnajst, od katerih se trenutno (1936, op. avt.) nihče ne nahaja v Julijski krajini. Predstavljali smo tako vsa pomembna primorska središča in po analizi političnega položaja smo podali prisego, ustno kot tudi pisno. Novo združenje je prevzelo ime ‚TIGER‘, kar pomeni Trst-Istra-Gorica-Edini-Reka. Prisega je bila podana jugoslovanskemu generalnemu konzulu v Trstu g. Stepanoviću, ki je po končanem sestanku o tem na kratko poročal v Beograd.« ¹⁴¹

Kar zadeva Gaberščkovo siceršnjo morebitno »kolaboracijo« z Italijani, se tudi Rejec ni mogel prav odločiti. Toda Marijan F. Kranjc, ki se v zadnjem letu veliko posveča Gaberščkovi usodi, na podlagi ne toliko materialnih indicev, temveč na osnovi logičnega sklepanja, domneva, da Gaberšček ni bil vohun, temveč »vrhunski dvojnik obveščevalnega centra vojske kraljevine Jugoslavije v Ljubljani«. Dvojnik v tem primeru pomeni, da je dotični sicer formalno res igral dvojno igro, v resnici pa je bil popolnoma zvest in je deloval zgolj v korist ene strani, v tem primeru pač jugoslovanske. Kranjc mu ob bok postavlja Viktorja Bobeka, ki je bil nato ustreljen po obsodbi na drugem tržaškem procesu. Tudi Gaberščka je zadela nemila usoda, saj je bil že v novi Jugoslaviji leta 1948 v Beogradu zaradi gospodarskega kriminala obsojen na smrt in usmrčen. ¹⁴²

Zanimivo pa je videti, kako so sicer fašistični organi spremljali in ocenjevali Gaberščkovo aktivnost in vlogo. Podatkov o tem je veliko, zato naj omenimo samo nekaj zadevnih poročil. Aprila 1927 je tržaški prefekt poročal v Rim, da je »Gaberscek Giuseppe« predsednik centralnega komiteja organizacije Orjuna v Trstu. Decembra istega leta je notranjemu ministrstvu nato poslal informacijo, da je Gaberščku avgusta 1926 uspelo, da je v Trstu ustanovil tajno sekcijo jugoslovanskega nacionalističnega združenja Orjuna in da je bil pri tem izbran za

¹³⁹ *Domovina, kje si?*, str. 61.

¹⁴⁰ ACS, MI, G 1, Associazioni, šk. 245.

¹⁴¹ Prav tam.

¹⁴² Kranjc, *Tigrovci*; Kranjc, *Josip Gabršček*.

njenega predsednika.¹⁴³ Toda še pred tem je v poročilu zatrdil, da ga je na mestu predsednika centralnega komiteja Orjune v Trstu nadomestil znani odvetnik in politik Edvard Slavik, kar je bila seveda še ena od zgrešenih špekulacij fašističnih organov.¹⁴⁴ Iz takih in podobnih poročil in zapisov je jasno, da tudi italijanski represivni organi na različnih stopnjah še niso dobro vedeli, kako bi prav definirali po eni strani položaj in aktivnost samega Gabersčeka in po drugi strani to, za kakšno organizacijo je sploh šlo in kako se je imenovala. V tem pogledu je bila zelo značilna informacija, ki jo je o njem konec novembra 1927 na podlagi zbranih podatkov sestavila politična policija v okviru notranjega ministrstva. V njej med drugim ugotavlja, da je Gabersček, ki je bil sicer tedaj v Ljubljani, vodja Orjune za Trst. Je član Orjune za Julijsko krajino in ta organizacija, ki se imenuje TIGR, naj bi imela tudi stike s klerikalci.¹⁴⁵

Še bolj zanimiva je informacija, ki je sredi januarja 1928 prišla z notranjega ministrstva in jo je poveljstvo orožniške legije Trst razpošiljalo podrejenim poveljstvom. Govori o organizaciji Orjune v Julijski krajini. Organizacija naj bi bila razdeljena na šest con, na čelu vsake je bil komandant. Poročilo navaja tudi imena teh komandantov, prvi con naj bi načeloval prav Josip Gabersček, ki pa ga je vsled umika v Jugoslavijo nadomestil Karlo Kocjančič. Drugo cono naj bi vodil Anton Gerbec, tretjo Lado Badalič, četrto Jože Vadnjal, na čelu pete in šeste pa naj bi bila kar Albert Rejec oziroma Zorko Jelinčič.¹⁴⁶ Organizacija pa naj bi bila še bolj razdelana, s podkomandanti, obveščevalci, trojkami ipd. Dva tedna kasneje je poveljstvo orožniške divizije Gorica v odgovoru na gornjo informacijo skušalo nadrejenim dopovedati, da Orjuna le ni tako strašen »bavbav«. Za začetek je zatrdilo, da je orjunaška aktivnost v tej coni omejena, izvaja se na »diskreten« način in da jim ne vzbuja velikih skrbi. Osebe, ki so bile označene kot komandanti orjunaških con, so jim že znane, vendar bi jih bolj kot organizatorje Orjune označili za zaupnike »iredentističnega slavofilskega gibanja« z one strani meje, pripravljene organizirati orjunaško gibanje v pravem trenutku, ko bi prišlo do sporov med Italijo in Jugoslavijo. Dodajajo še podatke o najbolj izpostavljenih osebah v teh povezavah.¹⁴⁷

Ne glede na gornje poročilo goriških orožnikov pa ostaja dejstvo, da so skoraj vsi italijanski fašistični organi ves čas oziroma vsaj globoko v trideseta leta govorili zgolj o Orjuni in o orjunaših, ker se pač ponavljajo ena in ista imena, tudi ob dogodkih, ki jih dandanes povezujemo s tigrovci. Občasno v kontekstu Orjune omenjajo tudi že omenjena Alberta Rejca in celo Zorka Jelinčiča, pa tudi

143 ACS, MI, CPC, šk. 2213.

144 Prav tam.

145 ACS, MI, G 1, Associazioni, šk. 256.

146 ARS, AS 1825, t. e. 1005/I.

147 ARS, AS 1829, t. e. 14.

Dorčeta Sardoča, če omenimo samo najbolj izpostavljena imena. Kot že rečeno, se je imel npr. Filip Kosec celo svoje dolgo življenje za orjunaša, čeprav je v poznejšem razdobju deloval v okviru TIGRa.¹⁴⁸ Lahko bi našli še več epizod, ko se mešajo orjunaški izvor in, pogojno rečeno, tigrovska izvedba oziroma obratno. Naj jih omenimo samo nekaj. Prvič, goriška prefektura je npr. marca 1933 obveščala notranje ministrstvo, da se po deželi poleg fotografij orjunašev širijo tudi »kartoline« s podobami obsojenih in usmrčenih na prvem tržaškem procesu.¹⁴⁹ Drugič, nesporni tigrovec Srečko Šorli se je spominjal, da je z vlakom od Sv. Lucije (Mosta na Soči) pogosto potoval na Gorenjsko po slovenske knjige in časopise. Nekoč je od učitelja Alojza Bukovca z Javornika prevzel cel letnik časopisa *Orjuna* in dodal, da »še kako rad sem ga odnesel, saj je bilo tako veliko pisanja o zatiranju našega naroda po fašistih.« Ob povratku domov naj bi na mejnem prehodu v Podbrdu finančni stražnik na odgovor, da ima v zavitku le stare knjige, sicer opustil podrobnejši pregled.¹⁵⁰ Omeniti pa gre tudi primer, ko je po drugi strani nesporni orjunaš Jože Kukec avgusta 1930, nekaj mesecev pred svojo smrtjo, na Šentviški Gori, kamor je prišel s polnim tovorom slovenskega čtiva, zagrozil s smrtjo davčnemu izterjevalcu in renegatu Antonu Kumarju, v kolikor ne preneha s svojo protinarodno dejavnostjo. Pobral mu je tudi vso davčno dokumentacijo in denar, tako da je lahko italijanska policija dogodek formalno prikazala kot rop, čeprav je bilo vsem jasno, da ni šlo za to. Grožnja sicer ni zalegla, Kumar, sicer doma iz Cerknega, je kot član fašistične stranke še naprej kazal zaničevanje do Slovencev in se družil zgolj s prišleki. TIGR ga je zato sklenil odstraniti; dve leti po Kukčevem opozorilu sta ga usmrtila dva tigrovca, in sicer domačin Štefan Rijavec ter Jože Ambrož iz Rakitnika pri Postojni, svoje dejanje pa sta pojasnila z ustreznimi letaki.¹⁵¹

Zadevne primere lahko zaokrožimo s še enim, kronološko sicer prvim primerom Franca Droleta. Le-ta je bil vodja tigrovske celice v vasi Porezen nad Podbrdom, bil je stalno na poti ter je vzdrževal zvezo s sosednjimi celicami in raznašal protifašistično oziroma jugoslovansko časopisje ter se ukvarjal z obveščevalno dejavnostjo. Decembra 1928 je bil na eni izmed poti po Baški dolini prestrežen in aretiran ter čez dobro leto pred Posebnim sodiščem za zaščito države v Rimu obsojen na dobra tri leta ječe. Vsaj v začetku so tudi njegove prestopke nekako samoumevno obravnavali v okviru dejavnosti Orjune.¹⁵²

Razmerje med Orjuno in TIGRom lahko na svojevrsten način ilustriramo tudi s pomočjo ohranjenega arhivskega gradiva v fondih vrha italijanske fašistične

148 Primerjaj Turk, *Nenavadne zgodbe*.

149 ACS, MI, G 1, Associazioni, šk. 256.

150 Rutar B., TIGR, str. 54.

151 Pervanje, *Akcije pripadnikov*, str. 205; Pavšič, *Atentat*, str. 67–68.

152 ARS, AS 1825, t. e. 1005/I; *AULA IV*, str. 152.

Antifašist Dorče Sardoč med poslovnim nagovorom na grobu Jožeta Dekleve
na pokopališču leta 1969

(Narodna in študijska knjižnica v Trstu)

policije. V rimskem Osrednjem državnem arhivu je v kategoriji G 1 v posebnem podfodu v gradivu notranjega ministrstva, ki vsebuje dosjeje protidržavnih oziroma protifašističnih društev in združenj, izrecno TIGRu posvečena le drobna mapa znotraj ene škatle, pokriva pa zgolj leta 1934–1936, medtem ko je o Orjuni najti veliko več gradiva v vsaj treh škatlah. Omenjeno gradivo o TIGRu pa je pomembno vsaj zato, ker je v njem najti tudi originale ter hkratne prevode dveh številk tigrovskega glasila *Svoboda* iz leta 1935 in eno številko enako tigrovskega lista *Straža ob Soči* iz leta 1936.¹⁵³ Le-te, vsaj po našem vedenju, v strokovni literaturi do danes niso bile poznane. Omenili smo že oster članek o filofašizmu italijanskih škofov na Primorskem, ki je izšel v 8. številki 8. letnika *Svobode* julija 1935. V 2. številki istega letnika iz meseca marca pa je nosilni članek naslovljen z »Mussolinijev roparski pohod« ter je seveda posvečen pripravam fašistične države na napad na Etiopijo oziroma Abesinijo. Članek v zvezi s to

¹⁵³ ACS, MI, G 1, Associazioni, šk. 244, 245, 256, 293.

avanturo režimu napoveduje skorajšnji konec, pri čemer poziva vse slovenske vojake, ki so bili mobilizirani, da dezertirajo ali da vsaj vsestransko sabotirajo vojaške priprave ter da v enotah ustanavljajo »revolucionarne celice«. Ob tem naj dodamo, da so oblasti eno številko tega tigrovskega glasila našle na Bistriškem, drugo pa v zgornjem Posočju. Prav tam, konkretno na Kamnem pri Kobaridu, so septembra 1938 poleg starih števil *Svobode* neznanci trosili tudi izhode *Straže ob Soči*, ki je izšla septembra 1936. V podnaslovu je bilo zapisano, da je to »Glasilo revolucionarne omladine Julijske krajine«. Nosilni članek »Lačno cesarstvo« je seveda že lahko ocenjeval žalostno zapuščino abesinske vojne ter se je zaključil z optimističnimi besedami, namreč da »kmalu bo hudič vzel IMPERO, REGNO IN VATIKAN!«¹⁵⁴ Po pričevanju Toneta Rutarja je *Stražo ob Soči* v glavnem pisal kar Albert Rejec sam, ta list in tudi druga tigrovska glasila pa so razmnoževali v kleti ljubljanskega stanovanja staršev Danila Zelena.¹⁵⁵

V tem slogu bi lahko še nadaljevali in naštevati. A naj za zaključek navedemo besede Ravela Kodriča, s katerimi se v seštevku in predvsem z vidika naše naslovne teme gre povsem strinjati. Ko namreč Kodrič, kot je njegove besede navedel Andraž Gombač, omenja Srečka Kosovela, ki je Orjuni sicer nasprotoval, pa vendarle poudarja, da je bila Orjuna »tedaj pomembno čezmejno sidrišče za nastanek primorskega Tigra!«¹⁵⁶

154 ACS, MI, G 1, Associazioni, šk. 293.

155 Rutar T., Zmotne trditve, str. 144.

156 Gombač, Srečko Kosovel, str. 19.